

De Arabieren en hun aandeel in de vernieling en wedergeboorte van de Bibliotheek van Alexandrië

door

Daniel DE SMET

Résumé

Selon une légende très répandue en Occident depuis l'édition de la Chronique arabe de Barhébrée par Pococke en 1663, le conquérant arabe de l'Égypte, 'Amr b. al-'Āṣ, aurait fait brûler en 641 la prestigieuse Bibliothèque d'Alexandrie sur ordre du calife 'Umar, ce qui marquerait la fin abrupte de la culture antique. Si d'innombrables historiens et polémistes ont ainsi tenu le fanatisme musulman pour responsable de la destruction du patrimoine philosophique et scientifique de l'Antiquité, d'autres ont voulu absoudre les Arabes de ce méfait, en mettant en lumière la date tardive à laquelle apparaît ce récit. En effet, il ne surgit qu'au début du XIIIe siècle, chez 'Abd al-Laṭīf al-Baġdādī et Ibn al-Qiftī, qui dépendent probablement d'une source commune non encore identifiée. Aussi, nous défendons la thèse que la légende est issue d'un milieu chiite pro-fatimide et fait allusion au pillage de la bibliothèque du Palais fatimide au Caire, sous l'ordre de Saladin en 1171. En outre, son auteur ismaélien a pu se baser sur la version arabe des *Historiae Adversus Paganos* d'Orose, qui avait alors cours en Égypte. Si les Arabes n'ont rien à voir avec la fin de la *Bibliotheca Alexandrina*, ils ont joué un rôle primordial dans le projet de la reconstruction de cette Bibliothèque, qui fut officiellement inaugurée en 2002.

EEN HEUSE POLEMIEK

Lente 1876 ontstond in de Franse *Assemblée nationale* een heuse polemiek tussen clericalen en anti-clericalen, met het hoger onderwijs als inzet. Het katholieke kamp eiste de oprichting van een katholieke universiteit, met als argument dat de Sorbonne verworpen was tot een bolwerk van vrijzinnigheid en vrijmetselarij. Steen des aanstoots was een voordracht van éne dokter Le Fort, chirurg, die de volgende stelling verdedigde:

Sans les Arabes, il est probable que les œuvres médicales de l'antiquité auraient été à jamais ensevelies dans le néant. Le fanatisme religieux des premiers chrétiens n'avait pas même fait grâce aux œuvres de l'antiquité, et la destruction des bibliothèques avait mis le comble aux malheurs de la science. Il me faut ici rectifier une calomnie imaginée et propagée, pour des raisons faciles à comprendre, par les moines du moyen âge. Ce ne fut pas au VIIe siècle par Omar, mais au IVe et à l'instigation de l'évêque Théophile, que fut brûlée la bibliothèque d'Alexandrie placée dans le temple de Sérapis, en même temps que la populace excitée contre eux massacrait les savants qui y avaient cherché asile. (...) On ne peut nier que l'influence de la première période du christianisme n'ait eu comme résultat de plonger la science dans les ténèbres les plus profondes¹.

Deze aantijgingen werden prompt beantwoord in de katholieke pers, merkwaardig genoeg door de bal in het kamp van de islam te spelen: niet het christendom heeft de wetenschappelijke ontwikkeling afgeremd die ingezet was in de Oudheid, maar wel de islam: immers, het zou niet bisschop Theophilus geweest zijn die de Bibliotheek van Alexandrië liet afbranden, maar 'Amr b. al-'Āṣ, de Arabische veroveraar van Egypte. Bijgevolg zijn christendom en wetenschap geenszins onverzoenbaar, wat van de islam allerminst gezegd kan worden².

Deze polemiek van 1876 stak de lont in het kruidvat. Een hele controverser brak los, zowel in de pers als in de wetenschappelijke literatuur³, tussen voor- en tegenstanders van het christendom, tussen verdedigers en vijanden van de islam, waarbij vrijzinnigen uit anti-katholieke overwegingen vaak de verdediging van de Arabieren op zich

¹ E. Chastel, "Destinées de la Bibliothèque d'Alexandrie", *Revue Historique* 1, 1876, p. 484. Le Fort ging hiermee in tegen de opvatting van zijn confrater L. Leclerc (auteur van het standaardwerk *Histoire de la médecine arabe et des sciences en Orient*, Parijs 1876), die de verwoesting van de Bibliotheek van Alexandrië rekende tot "les méfaits inspirés par le fanatisme de la première heure" na het ontstaan van de islam (L. Leclerc, "Documents inédits sur l'incendie de la Bibliothèque d'Alexandrie par les Arabes", *Annales de la Société d'Émulation des Vosges* 14, 1871, p. 2).

² Chastel, "Destinées", p. 484-485. De stelling dat islam en wetenschap (net zoals alle andere openbaringsgodsdiensten) incompatibel zouden zijn, was ruim verspreid in de positivistische middens van de negentiende eeuw; ze werd onder meer verkondigd door Ernest Renan in zijn invloedrijk boek *Averroès et l'Averroïsme*, Parijs 1866³, p. V-XII.

³ Hiervan getuigt een haast eindeloze reeks publicaties, waarbij opvalt dat orientalisten doorgaans de onschuld van de Arabieren in deze affaire bepleitten; we verwijzen hier slechts naar enkele markante voorbeelden: Ch. Barthélemy, "Omar a-t-il fait brûler la Bibliothèque d'Alexandrie?", in: Ch. Barthélemy, *Erreurs et mensonges historiques, Onzième série*, Parijs 1879, p. 170-190; L. Krehl, "Über die Sage von der Verbrennung der alexandrinischen Bibliothek durch die Araber", *Atti del IV. Congresso Internazionale degli Orientalisti*,

namen. Het vuur sloeg zelfs over naar de Islamwereld. In 1910 gaf de Grieks-Orthodoxe patriarch van Alexandrië, Kyrillos Makarios, een voordracht voor het Egyptisch Geografisch Genootschap, waarin hij onomwonden stelde dat aan de prestigieuze cultuur van de Oudheid – waartoe de Egyptenaren een fundamentele bijdrage hebben geleverd – abrupt een einde werd gesteld in het begin van de zevende eeuw, met name toen de Arabisch-islamitische veroveraars uit onwetendheid en religieus fanatisme de Bibliotheek van Alexandrië in vlammen lieten opgaan. Deze stelling werd onmiddellijk en met klem weerlegd door de moslim Mohammad Magdi Bey, lid van hetzelfde Geografisch Genootschap. Hij wees de patriarch erop dat de antieke cultuur reeds meerdere eeuwen vóór de islam was uitgedoofd, mede door de fanatieke houding van de christenen, en dat het verhaal van de vernieling van de Bibliotheek van Alexandrië door de Arabieren in werkelijkheid een product van de christelijke, anti-islamitische propaganda is⁴.

HET BEWOGEN LOT VAN DE *BIBLIOTHECA ALEXANDRINA*

In het centrum van dit ideologisch debat stond dus de vraag wie er verantwoordelijk was voor de vernieling van de Bibliotheek van Alexandrië.

Reeds in de Oudheid was deze instelling een symbool geworden, dat soms mythische allures ging aannemen. Volgens de antieke traditie werd de *Bibliotheca Alexandrina* gesticht tussen 300 en 290 v. Chr. door Ptolemaeus I. Hij gaf Demetrius van Phaleron, een Atheens staatsman in ballingschap en filosoof, leerling van Aristoteles, de

Firenze 1880, I, p. 433-454; R. Vasudeva Rau, "Did Omar destroy the Alexandrian Library?", *The Nineteenth Century* 1894, p. 555-571; A.J. Butler, *The Arab Conquest of Egypt and the Last Thirty Years of the Roman Dominion*, Oxford 1902, p. 401-426; P. Casanova, "L'incendie de la Bibliothèque d'Alexandrie par les Arabes", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1923, p. 163-171; G. Furlani, "Sull'incendio della biblioteca di Alessandria", *Aegyptus* 5, 1924, p. 205-212; Id., "Giovanni il Filopono e l'incendio della biblioteca di Alessandria", *Bulletin de la Société Archéologique d'Alexandrie* 21, 1925, p. 58-77; F. Laloë, "À propos de l'incendie de la Bibliothèque d'Alexandrie par les Arabes", *Revue Africaine* 66, 1925, p. 95-107; M. Meyerhof, "La fin de l'École d'Alexandrie d'après quelques auteurs arabes", *Archeion* 15, 1933, p. 1-15.

⁴ Kyrillos Macaire, "Nouvelle étude sur le Serapéum d'Alexandrie", *Bulletin de la Société Khédivale de Géographie d'Égypte* 7, 1910, p. 443-456; M. Magdi Bey, "Réponse à S.B. Kyrillos Macaire à propos de l'incendie de la Bibliothèque d'Alexandrie", *ibid.*, p. 553-570.

opdracht zoveel mogelijk boeken te verzamelen, niet alleen Griekse, maar ook werken uit andere culturen en gesteld in andere talen. Dit initiatief leidde later onder meer tot de Griekse vertaling van de Bijbel (of *Septuagint*), alsook van de in het Perzisch gestelde, aan Zarathustra toegeschreven boeken. Dankzij de Bibliotheek en het onderzoekscentrum dat ermee verbonden was (met name het prestigieuze *Mouseion*) werd Alexandrië de intellectuele hoofdstad van de Hellenistische wereld: de meest toonaangevende intellectuelen van het ogenblik – filologen, filosofen en wetenschappers, zoals Zenodotus van Ephese, Apollonius van Rhodos, Eratosthenes, Aristarchus van Samos, Callimachus en zovele anderen – vestigden zich in Alexandrië, aangetrokken door de rijk gevulde bibliotheek en de onderzoeksfaciliteiten waarvan ze konden genieten⁵.

Al roemen de antieke bronnen unaniem het prestige en het belang van de Bibliotheek van Alexandrië, merkwaardig genoeg blijven ze omtrent heel wat punten uitermate vaag. Zo bestaat er tot op heden grote onzekerheid en onenigheid onder specialisten omtrent de precieze localisatie van de Bibliotheek en haar verband met het *Mouseion*: velen nemen aan dat beide instellingen zich binnen het koninklijk paleis bevonden, dus in de wijk Brouchion, dichtbij de haven, ofschoon sommige onderzoekers voor andere localisaties opteren of de mening toegedaan zijn dat de Bibliotheek en het *Mouseion* twee afzonderlijke instituten waren, ondergebracht in diverse gebouwen. Om de verwarring nog groter te maken, lijken sommige bronnen te suggereren dat er in feite meerdere bibliotheken in Alexandrië waren, zodat moderne auteurs een onderscheid gingen maken tussen de zgn. “moeder”-bibliotheek in of nabij het *Mouseion*, en de zgn. “dochter”-bibliotheek, een filiaal gevestigd in het Serapeum, de tempel van Serapis⁶.

Bibliotheken zijn uiteraard zeer kwetsbaar bij rampen en oorlogen. Bijgevolg hoeft het ons geenszins te verwonderen, gelet op de bewogen geschiedenis van de stad, dat de bibliotheek of bibliotheken van

⁵ Over de stichting, werking en lotgevallen van de *Bibliotheca Alexandrina* bestaat een rijke literatuur; we verwijzen hier in het bijzonder naar E.A. Parsons, *The Alexandrian Library. Glory of the Hellenic World: Its Rise, Antiquities and Destructions*, Londen 1952; L. Canfora, *La véritable histoire de la Bibliothèque d'Alexandrie*, Parijs 1988 (niet altijd even betrouwbaar) en M. El-Abbadi, *Life and Fate of the Ancient Library of Alexandria*, Parijs 1992.

⁶ Een goed overzicht van het kluwen aan problemen, dubbelzinnigheden en divergerende interpretaties, veroorzaakt door de schaarsheid en vaagheid van het antieke bronnenmateriaal, vindt men bij P.M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, Oxford 1972, I, p. 305-335; cf. R. Stellhorn Mackensen, “Background of the History of Moslem Libraries”, *American Journal of Semitic Languages*, 51, 1934-35, p. 119; Canfora, *La véritable histoire*, p. 151-158; El-Abbadi, *Life and Fate*, p. 158.

Alexandrië meerdere malen gedeeltelijk of geheel in de as werden gelegd. Helaas zijn ook hier weer de historische bronnen schaars, evasief en vooral contradictorisch, zodanig dat de meningen omtrent het einde van de *Bibliotheca Alexandrina* reeds in de Oudheid verdeeld waren en enigszins gekleurd door de politieke of ideologische overtuiging van hun auteurs.

Inderdaad, naarmate de Bibliotheek van Alexandrië uitgroeide tot een symbool van beschaving, tot een ware "tempel van de Cultuur"⁷, verwordt de snoodaard die de verwoesting van dit symbool op zijn geweten heeft tot een barbaar van de ergste soort. Dit was reeds zo in de Oudheid. Deze vreselijke verantwoordelijkheid wordt vooreerst in de schoenen geschoven van niemand minder dan Julius Caesar, die in volle Romeinse burgeroorlog, in 48 v. Chr., in Alexandrië arriveerde om af te rekenen met de inmiddels overleden Pompeius. Hij raakte er verwickeld in de machtsstrijd tussen Cleopatra en haar jongere broer Ptolemaeus XIII. In de ban van Cleopatra's charmes, had hij zich met haar teruggetrokken in de wijk Bouchion, waar hij echter omsingeld werd door de troepen van Ptolemaeus. Om te vermijden dat zijn vloot, aangemeerd in de haven, in handen zou vallen van de vijand, liet hij haar in brand steken, waarbij de vlammen oversloegen naar de naburige gebouwen, met alle gevolgen vandien. Ook al zwijgt Caesar zelf in zijn *Bellum civile* zedig over de nevengevolgen van zijn brandstichtingen, een goede eeuw later beweert Lucanus dat Caesar niet alleen zijn vloot, maar ook een deel van de stad in brand heeft gestoken⁸. Lucanus' oom Seneca voegt hieraan toe dat bij deze gelegenheid 40.000 boekrollen in de vlammen opgingen⁹. Latere auteurs, zoals Aulus Gellius en Ammianus Marcellinus, doen hier nog een schepje bovenop: volgens hen gingen niet minder dan 700.000 boekrollen verloren in de brand die Julius Caesar had aangestoken¹⁰.

Seneca heeft het alleen maar over "boekrollen" (*libri*) en niet over een bibliotheek. Daarentegen stelt Dio Cassius dat tijdens de oorlog in Alexandrië gebouwen bij de haven in brand vlogen, zoals het arsenaal en "opslagplaatsen van graan en van boeken" (*ἀποθήκας καὶ τοῦ σίτου καὶ τῶν βιβλίων*)¹¹. Dit bracht sommige onderzoekers ertoe allerhande

⁷ De uitdrukking is van J. Bingen, "L'Alexandrine: souvenir et projet", *Diogenes. Revue Internationale des Sciences Humaines* 141, 1988, p. 42.

⁸ Lucanus, X, 486-503.

⁹ Seneca, *De tranquillitate animi*, IX, 5.

¹⁰ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, VII, 17, 3; Ammianus Marcellinus, XXII, 16, 13.

¹¹ Dio Cassius, XLII, 38.

spitsvondige redeneringen te ontwikkelen om aan te tonen dat wat in de door Caesar aangestoken brand werd vernield niet de Bibliotheek van Alexandrië was, maar een lading boeken die ergens in een pakhuis in de haven lagen, wellicht bestemd om verscheept te worden¹². Anderzijds beweert Plutarchus expliciet dat Caesar de “grote bibliotheek” (de μεγάλη βιβλιοθήκη) verwoestte¹³, terwijl Ammianus Marcellinus de verwarring zo mogelijk nog groter maakt door te stellen dat Caesar niet één maar twee bibliotheken in de as legde¹⁴.

Wat ook de precieze toedracht van de feiten is geweest, het staat vast dat er toch een aantal boeken de ramp overleefd moeten hebben en dat na het Caesar-intermezzo de intellectuele activiteit gewoon verderging in Alexandrië. Ook al lieten latere Romeinse keizers een paar keer de stad, of althans delen ervan, in de vlammen opgaan – vooral de derde eeuw was bijzonder nefast, met o.m. de acties van Caracalla, Galienus, Aurelianus in zijn strijd tegen Zenobia, koningin van Palmyra, en Diocletianus¹⁵ – toch wordt na Caesar (bij wie het uiteindelijk alleen maar ging om een ongeluk) de verantwoordelijkheid voor de vernieling van de *Bibliotheca Alexandrina* in de schoenen geschoven van bisschop Theophilus, een rabiate vijand van al wat heidens was in de stad. Gesterkt door het decreet van Theodosius, waarin de afbraak van de heidense tempels in Alexandrië wordt bevolen, trok Theophilus in 391, aan het hoofd van een gefanatiseerde massa, naar het Serapeum, om er alles kort en klein te slaan. Probleem is echter wel dat de bronnen die de verwoesting van het Serapeum beschrijven – vooral kerkhistorici zoals Rufinus, Socrates, Sozomenus en Theodoretus – niet expliciet stellen dat er ook een bibliotheek werd vernield. Wie Theodosius voor deze wandaad verantwoordelijk acht, gaat er dus van uit dat een deel van de *Bibliotheca Alexandrina* in het Serapeum gevestigd was en daar was blijven voortbestaan tot in 391, feiten waarover grote meningsverschillen bestaan onder moderne specialisten¹⁶. Maar voor ideologen, die gebeurtenissen uit de geschiedenis willen aanwenden om volkeren, godsdiensten en culturen tegen mekaar op te zetten, is hier voldoende stof aanwezig, zoals blijkt uit de controverse van 1876.

¹² Parsons, *The Alexandrian Library*; p. 273-287; El-Abbadi, *Life and Fate*, p. 146-156.

¹³ Plutarchus, *Caesar*, 49, 6.

¹⁴ Ammianus Marcellinus, XXII, 16, 13.

¹⁵ Parsons, *The Alexandrian Library*, p. 321-343.

¹⁶ El-Abbadi, *Life and Fate*, p. 160-167; Parsons, *The Alexandrian Library*, p. 353-370.

HET VERMEENDE AANDEEL VAN DE ARABIËREN

Het einde van de *Bibliotheca Alexandrina*, het *Mouseion* en de zgn. filosofenschool van Alexandrië is aldus in een dichte mist gehuld. Waarschijnlijk stierven deze instellingen een stille dood in de troebelen die het einde van de Oudheid kenmerken, terwijl filosofen en andere geleerden heilzamere oorden gingen opzoeken meer oostwaarts, met name in Syrië (Antiochië, Harrân) en Perzië¹⁷.

Toen de islam op het toneel van de geschiedenis verscheen, behoorde de glorie van de Bibliotheek van Alexandrië tot een reeds lang vervlogen verleden. Zelfs de herinnering aan de vergane praal lijkt te zijn uitgewist, aangezien de oudste islamitische auteurs niet de minste melding maken van een bibliotheek in Alexandrië, noch van een eventuele verwoesting bij gelegenheid van de Arabische verovering van Egypte in 641. Nochtans oefende het land van de Farao's een haast magische aantrekkingskracht uit op de verbeelding van menig auteur, die dan ook maar al te graag uitweidden over de talrijke "wonderen" ('*ağā'ib*) die het land rijk was: de piramiden, de sfinks, de antieke tempels, de *Pharos* of vuurtoren van Alexandrië. Maar nergens is er enig spoor van de *Bibliotheca Alexandrina* te bekennen¹⁸. Eén gedeeltelijke uitzondering op de regel vormt Ibn an-Nadim, die als bibliothecaris in Bagdad bijzonder goed ingelicht was over al wat boeken en bibliotheken betreft: in zijn in 942 geschreven *Fihrist* doet hij het relaas van de stichting van de *Bibliotheca Alexandrina* door Ptolemaeus Philadelphus en beklem-

¹⁷ Al is men het eens over de grote lijnen, toch bestaan er frappante meningsverschillen omtrent de wijze waarop de kennisoverdracht, de *translatio studii*, naar de oosterse wereld precies is geschied; dit blijkt o.m. uit M. Meyerhof, "Von Alexandrien nach Bagdad. Ein Beitrag zur Geschichte des philosophischen und medizinischen Unterrichts bei den Arabern", *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften* 1930, p. 388-429; G. Strohmaier, "Von Alexandrien nach Bagdad" - Eine fiktive Schultradition", in: J. Weisner (ed.), *Aristoteles Werk und Wirkung Paul Moraux gewidmet*, Berlijn / New York 1987, p. 380-389; D. Gutas, "The 'Alexandria to Bagdad' Complex of Narratives. A Contribution to the Study of Philosophical and Medical Historiography among the Arabs", *Documenti e studi sulla tradizione filosofica medievale* 10, 1999, p. 155-194.

¹⁸ De bekentenis van Meyerhof, "La fin de l'École d'Alexandrie", p. 8, is dan ook veelzeggend: "J'ai cherché pendant des années, des renseignements sur la fin de l'École d'Alexandrie dans tous les ouvrages arabes qui traitent de l'histoire ancienne de l'Égypte et des débuts de la domination arabe, depuis les *Fotouh Misr* d'Ibn 'Abd al-Hakam († 871 ap. J.C.) jusqu'aux *Khitaṭ Taufiqiyya* de 'Ali Pacha Mobārak (ouvrage publié au Caire en 1889). Ces recherches ont été infructueuses...".

toont hij diens bibliomanie. Maar over het verdere lot van de bibliotheek weet hij niets te vertellen¹⁹. Anderzijds is de legende omtrent het totstandkomen van de *Septuagint* algemeen bekend in Arabische werken over chronologie, doch nergens wordt ze expliciet verbonden met de activiteit van de *Bibliotheca Alexandrina*²⁰.

Waar komt dan het zo succesvolle verhaal vandaan dat de Bibliotheek van Alexandrië in brand zou zijn gestoken door de Arabische generaal 'Amr b. al-'Āṣ, bij de verovering van Egypte in 641? Van de legende zoals zij in het Westen verspreid raakte, is de oorsprong onmiskenbaar de Arabische kroniek van de dertiende-eeuwse christelijke auteur Gregorius Abu l-Farağ Ibn al-'Ibrī (in het Westen bekend als Abulpharagius of Barhebraeus), die reeds in 1663 werd uitgegeven, voorzien van een Latijnse vertaling, door de Engelse Arabist Edward Pococke (Pococius)²¹.

Barhebraeus' Kroniek – een van de weinige Arabische teksten die vóór de negentiende eeuw in vertaling toegankelijk waren voor Europese lezers – is de bron van alle moderne polemieken over de vernieling van de *Bibliotheca Alexandrina* en heeft aldus bijgedragen tot de negatieve beeldvorming omtrent de islam in het Westen.

Inderdaad, naarmate de antieke cultuur geïdealiseerd werd en verheven tot een universeel beschavingsmodel, tot de essentie van de *humanitas* zonder meer, en naarmate de *Bibliotheca Alexandrina* dit ideaal ging symboliseren, werd de ondergang van deze beschaving – belichaamd door de verwoesting van de Bibliotheek – maar al te graag toegeschreven aan de cultuurloze barbaren uit de Arabische woestijn, die gedreven door onwetendheid en blind fanatisme met één ruk een

¹⁹ Ibn an-Nadīm, *Kitāb al-Fihrist*, ed. R. Tağaddud, Beiroet 1988, p. 301; Engelse vertaling (helaas met talrijke fouten!) door B. Dodge, *The Fihrist of al-Nadīm. A Tenth-century Survey of Muslim Culture*, New York / Londen 1970, II, p. 576.

²⁰ Zo bijvoorbeeld al-'Āmirī, *Kitāb al-Amad 'ala l-abad*, ed. en Engelse vert. E.K. Rowson, *A Muslim Philosopher on the Soul and its Fate* (American Oriental Series 70), New Haven 1988, p. 62-65; zie ook Rowson's commentaar, met bespreking van andere Arabische bronnen, *ibid.*, p. 190-191.

²¹ E. Pococke, *Barhebraeus. Historia compendiosa dynastiarum*, Oxford 1663, p. 114 (Latijnse vertaling), 180-181 (Arabische tekst). De bewuste passage ontbreekt in de recentere en thans algemeen gangbare editie van Barhebraeus' Arabische Kroniek verzorgd door de Jezuïet Anṭūn Šālḥānī (*Ta'riḥ Muḥtaṣar ad-Duwal*, Beiroet 1890). Naar verluidt zou ze door de Turkse censuur – Libanon maakte toen nog deel uit van het Ottomaanse Rijk – geschrapt zijn, waaruit blijkt hoe gevoelig deze kwestie toen lag; cf. Stellhorn Mackensen, "Background", p. 120.

einde maakten aan de antieke cultuur, door de Bibliotheek aan de vlammen ten prooi te geven. Ofschoon Gibbon in zijn *Decline and Fall of the Roman Empire* uit anti-clericalisme een dergelijke voorstelling verwierp (de christelijke monniken waren voor hem immers dé vijanden van elke beschaving)²², was voor vele historici en klassieke filologen het feit dat geen enkele antieke noch christelijke bron op ondubbelzinnige wijze het einde van de *Bibliotheca Alexandrina* beschrijft, voldoende om aan het relaas van Barhebraeus een absolute historische waarde toe te kennen. De hagedissen en muizen etende en in lompen gehulde barbaren uit de Arabische woestijn, wier primitieve geesten gefanatiseerd waren door de simplistische predicatie van Mohammed, zouden het antieke erfgoed, waarvan men aannam dat het tot dan was blijven voortbestaan, definitief vernietigd hebben. Een dergelijke stelling werd verkondigd door niemand minder dan Theodor Mommsen²³, door Kardinaal Newman²⁴, de bekende Belgische arabist Henry Lammens²⁵ en Edward Parsons²⁶. Sommige auteurs uit de

²² E. Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Londen 1923 [de eerste editie dateert van 1788], V, p. 452-455; cf. S. Fuller & D. Gorman, "Burning Libraries: Cultural Creation and the Problem of Historical Consciousness", *Annals of Scholarship* 4, 1987, p. 105-106 (de relevante passage uit Gibbons hoofdstuk 51 is hier afgedrukt p. 115-116); J. Thiem, "The Great Library of Alexandria Burnt: Towards the History of a Symbol", *Journal of the History of Ideas* 40, 1979, p. 509-511; Canfora, *La véritable histoire*, p. 121-125.

²³ "Mit der ersten Bibliothek der Welt behielt Alexandria zugleich durch die ganze Kaiserzeit einen gewissen Primat der wissenschaftlichen Arbeit, bis das Mouseion zu Grunde ging und der Islam die antike Civilisation erschlug" (Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, Berlijn 1881, V, p. 590).

²⁴ "After lasting nearly a thousand years, this noblest of dynastic monuments was deliberately burned, as all the world knows, by the Saracens, on their becoming masters of Alexandria" (Cardinal J.H. Newman, "Rise and Progress of Universities", in: *Essays and Sketches*, New York / Londen / Toronto 1948, II, p. 329).

²⁵ "Les musulmans de la première heure ... les pouilleux du Hîgâz ... ces Bédouins mangeurs de lézards et de gerboises, qui ne portaient à leur arrivée en Syrie qu'une méchante tunique, ne leur descendant même pas aux genoux" (H. Lammens, "Études sur le règne du Calife Omayyade Mo'awia Ier", *Mélanges de la Faculté Orientale. Université Saint-Joseph* 1, 1906, p. 53-54).

²⁶ "The armies of the Muslims were composed mostly of poor, wild, illiterate, dauntless warriors, barbarians, zealous in Islam's cause, for whom Muhammad and the Koran sufficed for all terrestrial and celestial needs" (Parsons, *The Alexandrian Library*, p. 410); "the raw recruits of the Prophet from desert and mountain" staan in schril contrast met het hoge raffinement van de Helleense cultuur, bijgevolg, "why is it unreasonable for these same wild zealots to have consumed by fire the books of the Greeks?" (*ibid.*, p. 411). Immers, "the magnificent Hellenic queen-city of Antiquity, wrought in marble, seat of the arts and sciences, guardian of the accumulated culture and learning of the ancient world, with all the fabulous glories of her Museum and Library, now under the blight of Islam, has finally ceased to be" (*ibid.*).

Verlichting, zoals Diderot, Voltaire en Jean-Jacques Rousseau, draaiden de stelling om en spraken met lof over de Arabische veldheer 'Amr: hij heeft ten minste de moed gehad om de mensheid te verlossen van al de oude ballast die, in de loop der eeuwen opgehoopt in een stoffige bibliotheek, alleen maar de vooruitgang van filosofie en wetenschap kon hinderen. De brandstichtende 'Amr is hier een beschavings-held geworden!²⁷

Anderzijds poogden Moslims het relaas van Barhebraeus te discreditieren als een christelijke aanval op de islam²⁸.

Intussen weten we echter dat de christen Barhebraeus niets heeft verzonnen, maar gewoon een islamitische bron slaafs heeft afgeschreven. Het betreft de *Ta'riḥ al-ḥukamā'* van Ibn al-Qiftī, een bio-bibliografisch overzicht van filosofen en wetenschappers dat dateert van omstreeks 1227. Tot op heden is dit de op één na – waarover zo dadelijk meer – oudst bekende bron waarin het verhaal van de Arabisch-islamitische verwoesting van de *Bibliotheca Alexandrina* opduikt. Ofschoon van het verhaal zelf geen antecedenten geattesteerd zijn, is de context waarin het verweven zit weinig origineel, want haast letterlijk overgenomen uit het artikel gewijd aan Yaḥyā an-Naḥwī – de Arabische naam van Johannes Philoponus, de in 570 gestorven theoloog en commentator van Aristoteles – in de reeds vermelde *Fihrist* van Ibn an-Nadīm.

We citeren deze passage hier *in extenso*, in onze eigen vertaling uit het Arabisch, waarbij we Ibn al-Qiftī's ontleningen aan Ibn an-Nadīm cursiveren:

Yaḥyā an-Naḥwī, de Egyptenaar, de Alexandrijn. *Hij was een leerling van Sāwārā [= Severius?] en was een bisschop in de kerk van Alexandrië in Egypte. Hij beleed de Jacobitische leer van de christenen. Vervolgens wendde hij zich af van wat de christenen geloven m.b.t. de Triniteit, toen hij de boeken van de filosofie (kutub al-ḥikma) had gelezen. Volgens hem was het onmogelijk te poneren dat één gelijk is aan drie en drie gelijk aan één. Toen de Egyptische bisschoppen vernamen dat hij afvallig was geworden, zaten ze er in hoge mate mee verveeld; ze verzamelden zich vóór hem en debatteerden met hem. Hij werd verslagen en zijn doctrine werd vals bevonden.*

²⁷ Thiem, "The Great Library", p. 509-510, 517-519.

²⁸ Vasudeva Rau, "Omar and the Alexandrian Library", p. 555, 562; cf. I. Joseph, "Bar Hebraeus and the Alexandrian Library", *American Journal of Semitic Languages* 27, 1910-11, p. 335-338.

Niettemin was zijn onwetendheid erg pijnlijk voor hen; zij poogden zich met hem te verzoenen, namen een vriendelijke houding aan jegens hem en nodigden hem uit op zijn stellingen terug te komen en na te laten om in het openbaar de leer te belijden die hij verkondigd had, alsook wat hij met hen besproken had. Maar hij kwam niet terug (op zijn beweringen), zodat ze hem ontzetten uit de rang die hij bekleedde, na wat er gebeurd was²⁹. Hij leefde totdat 'Amr b. al-'Āṣ Egypte en Alexandrië veroverde³⁰. Hij ontmoette 'Amr geregeld. Deze kende zijn positie in de wetenschap, alsook zijn geloof en wat er met hem gebeurd was m.b.t. de christenen. 'Amr eerde hem en erkende zijn hoge rang; hij luisterde naar zijn exposé over de futiliteit van de Triniteit en verwonderde zich erover. Hij hoorde ook zijn argumenten omtrent de eindigheid van de tijd en werd erdoor gefascineerd³¹; hij bestudeerde zijn logische bewijsvoeringen en aanhoorde zijn filosofische uitspraken, waarmee de Arabieren niet vertrouwd waren. 'Amr was intelligent, uitmuntend in het luisteren en scherp in het redeneren. Zo vertoefde hij voortdurend in zijn bijzijn en was haast niet te scheiden van hem. Op een dag zei Johannes tot hem: 'gij hebt u van de opslagplaatsen van Alexandrië meester gemaakt en hun inhoud verzegeld. Wat u van nut kan zijn, daarover maak ik u geen enkel verwijt, doch wat u van geen enkel nut is, daar kunnen wij beter gebruik van maken. Beveel dus dat dit van de rest zou worden gescheiden'. 'Amr vroeg hem: 'wat is hetgeen ge nodig hebt?' Hij antwoordde: 'de boeken van de filosofie in de koninklijke magazijnen (*al-ḥazā* in *al-mulūkīya*): gij hebt er het toezicht over, maar wij hebben ze nodig, terwijl ze voor u van geen enkel nut zijn'. Hierop vroeg 'Amr: 'wie heeft deze boeken verzameld en wat is hun verhaal?' Johannes antwoordde: '*Ptolemaeus Philadelphus, één van de koningen van Alexandrië. Toen hij regeerde, waren de wetenschappen en de geleerden hem*

²⁹ Philoponus heeft nooit de rang van bisschop bekleed. Wel was hij een van de leidende figuren uit het "trithéisme", een heterodoxe theologische beweging; zie hierover A. Van Roey, "Les fragments trithéites de Jean Philopon", *Orientalia Lovaniensia Periodica* 11, 1980, p. 135-163.

³⁰ Dit is een manifest anachronisme: Philoponus stierf rond 570, terwijl de Arabische verovering van Egypte pas in 641 plaatsvond. Wellicht heeft Ibn an-Nadīm – Ibn al-Qiftī's bron – Johannes Philoponus verward met Johannes I, die van 635 tot 648 Jacobitisch patriarch van Syrië was en in 639 een gesprek zou hebben gevoerd met 'Amr over het Evangelie en de Triniteit; cf. F. Nau, "Un colloque du Patriarche Jean avec l'émir des Agaréens", *Journal Asiatique* 11/5, 1915, p. 225-279; A. Abel, "La légende de Jean Philopon chez les Arabes", *Acta Orientalia Belgica. Correspondance d'Orient* 10, 1966, p. 251-280.

³¹ Allusie op de fameuze controverse van Philoponus tegen de heidense neo-platonist Proclus over de eindigheid van de wereld; cf. E. Behler, *Die Ewigkeit der Welt. Problemgeschichtliche Untersuchungen zu den Kontroversen um Weltanfang und Weltunendlichkeit im Mittelalter. Erster Teil: Die Problemstellung in der arabischen und jüdischen Philosophie des Mittelalters*, München / Wenen 1965, p. 128-137.

zeer dierbaar. Hij ging dan ook op zoek naar de boeken van de wetenschap, beval ze te verzamelen en ze onder te brengen in magazijnen (*hazā'in*). Zo werden ze verzameld. Hij vertrouwde het bestuur hierover toe aan een man genaamd *Zamīra*³². Hij droeg hem op geen enkele moeite te sparen om ze te verzamelen en te verwerven door er de nodige prijs voor te betalen, alsook de handelaars aan te sporen om ze (spoedig) te leveren. Hij deed dit en verzamelde aldus 54120 boeken in een korte tijdspanne. Toen de koning hoorde over het verzamelen van de boeken en hun aantal, vroeg hij aan *Zamīra*: denkt gij dat er op aarde nog boeken betreffende de wetenschappen overblijven die we niet hebben? *Zamīra* antwoordde: *er blijven er nog ontelbare over in de wereld, met name in Sind, Indië, Perzië, Ġurgān, Armenië, Babel, Mossul en bij de Rūm*³³. De koning verwonderde zich hierover en sprak tot hem: ga verder met het verzamelen. Hij hield niet op zo te handelen, totdat de koning stierf. Deze boeken werden zonder onderbreking bewaakt en verzorgd door al diegenen die de koningen en hun opvolgers hiervoor hebben aangesteld, tot in onze eigen tijd'. 'Amr hechtte groot belang aan wat Johannes hem vertelde, hij verwonderde zich erover en sprak: 'Het is mij niet mogelijk hierover enig bevel te geven, tenzij nadat ik de toestemming heb gekregen van de Bevelhebber der Gelovigen, 'Umar b. al-Ḥattāb'³⁴. Hij schreef een brief aan 'Umar en berichtte hem over de woorden van Johannes die wij vermeld hebben, en vroeg hem instructies om wat hij ermee moest doen. Hij ontving een brief van 'Umar waarin deze zei: 'wat de boeken betreft die ge vermeld hebt, indien hun inhoud overeenkomt met het Boek van God [= de Koran], welnu dan volstaat het Boek van God; indien hun inhoud strijdig is met het Boek van God, dan zijn ze overbodig. Bijgevolg, ga over tot hun vernietiging.' Hierop begon 'Amr b. al-'Āṣ ze te verdelen over de baden van Alexandrië, om ze te verbranden in hun ovens. Het aantal van de baden op dat ogenblik werd mij vermeld, maar ik ben het vergeten. Men vertelt dat ze opgebruikt werden in een periode van zes maanden. Luister naar wat gebeurde en wees verwonderd³⁵. [Aansluitend een lijst van werken toegeschreven aan Philoponus en letterlijk overgenomen uit Ibn an-Nadīm].

³² *Zamīra* wordt meestal geïdentificeerd met Demetrius van Phaleron; cf. Dodge, *The Fihrist*, II, p. 576 n. 16.

³³ Sind is een streek in het westen van India, thans een provincie in Pakistan; Ġurgān is de naam van een Perzische provincie aan de Kaspische Zee, terwijl de Rūm (de "Romeinen") verwijzen naar de Byzantijnen.

³⁴ 'Umar b. al-Ḥattāb was de tweede opvolger van Mohammed en regeerde van 634 tot 644.

³⁵ Ibn al-Qiftī, *Ta'riḥ al-ḥukamā'*, ed. J. Lippert, Leipzig 1903, p. 354-356; cf. Ibn an-Nadīm, *Fihrist*, p. 301, 314-315, vert. Dodge, *The Fihrist*, II, p. 576, 612-613. Voor een vergelijking van Ibn al-Qiftī met Ibn an-Nadīm, zie Furlani, "Giovanni il Filopono", p. 59-63.

Wellicht heeft Ibn al-Qiṭṭī hier twee teksten in mekaar verweven: het relaas van Ibn an-Nadīm over Johannes Philoponus en het eigenlijke verhaal over de vernietiging van de *Bibliotheca Alexandrina*. Ook dit moet hij uit een of andere bron hebben afgeschreven, aangezien het thema reeds een kwart eeuw eerder opduikt in de *Rihla*, het Egyptische reisverhaal van ‘Abd al-Laṭīf, dat uit het jaar 1203 dateert. Bij de beschrijving van de “zuil van Ṣawārā” in Alexandrië³⁶ merkt onze reiziger op:

Ik zag ook rond de zuil van Ṣawārā belangrijke resten van dergelijke zuilen, waarvan sommige intact en andere gebroken waren. Uit hun toestand bleek dat zij overdekt geweest waren en dat de zuilen ooit een dak gedragen hadden. Op de zuil van Ṣawārā was er een koepel (*qubba*), die door haar (= de zuil) gedragen werd. Ik zag dat het de zuilengalerij (*riwāq*) was waarin Aristoteles en zijn volgelingen na hem onderwezen hebben, en dat het ‘het huis der wetenschap’ (*dār al-‘ilm*)³⁷ was dat Alexander gesticht heeft toen hij zijn stad bouwde. Hierin bevond zich de bibliotheek (*hizānat al-kutub*), die ‘Amr b. al-‘Aṣ heeft afgebrand met toestemming van ‘Umar, God weze tevreden met hem³⁸.

Het ziet er naar uit dat de uitleg die ‘Abd al-Laṭīf hier ten beste geeft, in feite stamt van een of andere locale gids, die de niets vermoedende toerist met allerhande sterke verhalen (o.m. over Aristoteles!) poogt te overbluffen. Interessant is wel dat hij de legende van ‘Amr en de vernietiging van de Bibliotheek ter plaatse moet hebben opgevangen. Vóór ‘Abd al-Laṭīf is er geen enkel spoor van in de Arabische literatuur. Over de bron tasten we dan ook volledig in het duister.

Wanneer we de tekst van Ibn al-Qiṭṭī opnieuw onder de loupe nemen, dan springt het enorme contrast tussen ‘Amr b. al-‘Aṣ en ‘Umar b. al-Ḥaṭṭāb onmiddellijk in het oog. Terwijl ‘Amr, de Arabische veroveraar van Egypte, in de islam geldt als een held die met succes de “heilige oorlog” tegen de ongelovigen heeft gevoerd, is het

³⁶ Doorgaans neemt men aan dat de “zuil van Ṣawārā” de zogenaamde “zuil van Pompeius” is en dat ‘Abd al-Laṭīf in feite de ruïnes van het Serapeum beschrijft; cf. F. Altheim & R. Stiehl, *Die Araber in der alten Welt*, Berlijn 1965, II, p. 27-31; Strohmaier, “Von Alexandrien nach Bagdad”, p. 383. We zagen in het begin van vorig citaat hoe Ibn an-Nadīm, gevolgd door Ibn al-Qiṭṭī, Johannes Philoponus als een leerling van deze Ṣawārā beschouwde!

³⁷ *Dār al-‘ilm* was de benaming van verscheidene wetenschappelijke instellingen die meestal voorzien waren van een bibliotheek en zich specialiseerden in niet-islamitische, d.w.z. hoofdzakelijk Griekse wetenschappen; de beroemdste onder hen werd in 1005 te Kaïro gesticht door de Fatimidische kalief al-Ḥākim; cf. Y. Eche, *Les bibliothèques arabes publiques et semi-publiques en Mésopotamie, en Syrie et en Égypte au Moyen-Âge*, Damascus 1967, p. 74-97; H. Halm, *The Fatimids and their Traditions of Learning*, Londen 1997, p. 71-84.

prestige van 'Umar, als één van de vier rechtgeleide kaliefen en tweede opvolger van Mohammed, nog veel groter. Nu wordt 'Amr hier eerder sympathiek voorgesteld, als een open geest die door de dissidente "bisschop" Johannes wordt ingewijd in het filosofisch redeneren en volledig in de ban geraakt van de logica en de antieke wijsbegeerte. Zijn overste 'Umar daarentegen wordt afgeschilderd als wat we vandaag een "moslim fundamentalist" zouden noemen, die op een uiterst simplistische en bekrompen manier redeneert: moslims mogen alleen de Koran lezen, de enige en ultieme bron van kennis; bijgevolg is al het overige hetzij overbodig, hetzij schadelijk. Het propageren van een dergelijke houding kan geenszins de bedoeling van Ibn al-Qifti geweest zijn, aangezien hij een boek schreef *over* filosofen en wetenschappers, niet *tegen* hen. Toegegeven, Ibn al-Qifti heeft in zijn werk allerhande wetenswaardigheden over de betrokken geleerden gecompileerd, zonder een uitgesproken boodschap te willen overbrengen; toch is het negatieve daglicht waarin hij kalief 'Umar stelt hoogst merkwaardig in een Sunnitisch milieu.

Reeds Paul Casanova poogde het plotse opduiken van de legende in Egypte vanaf het prille begin van de dertiende eeuw in verband te brengen met Saladin, die kort tevoren, in 1171, een einde had gemaakt aan het Sji'itisch-Isma'ilitische kalifaat van de Fatimieden. In de Sunnitische propaganda zou Saladin voorgesteld zijn als de nieuwe 'Amr, die Egypte op de ongelovige Fatimieden heroverd had en bij die gelegenheid hun prestigieuze bibliotheek, gevestigd in het kalifale paleis, vernielde. De gebeurtenissen onder Saladin zouden dan geleid hebben, door een soort projectie naar de beginperiode van de islam in Egypte, tot het ontstaan van de legende omtrent de *Bibliotheca Alexandrina*³⁹. Inderdaad zijn er fantastische verhalen overgeleverd over het lot van de Fatimidische boekenschat, die enigszins herinneren aan het trieste einde dat, een paar eeuwen vroeger in Alexandrië, het antieke erfgoed beschoren zou zijn geweest⁴⁰. Dergelijke verhalen bewijzen althans dat bibliotheken erg tot de verbeelding spraken in de middeleeuwse Arabische cultuur.

³⁸ 'Abd al-Laṭīf al-Baġdādī, *Kitāb al-Ifāda wa l-i'tibār fī l-umūr al-mušāhada wa l-ḥawādīṭ al-mu'āyana bi-ard Miṣr*, ed. 'Abd ar-Raḥmān 'Abd Allāh, Kaïro 1998, p. 98.

³⁹ Casanova, "L'incendie de la Bibliothèque d'Alexandrie", p. 168-169. Deze stelling, verworpen door Furlani, "Sull'incendio", p. 209, werd onlangs opnieuw gehuldigd door El-Abbadi, *Life and Fate*, p. 177-179.

⁴⁰ Halm, *The Fatimids and their Traditions of Learning*, p. 92-93.

Toch verwijst het uitgesproken negatieve beeld van kalief 'Umar eerder naar een Sji'itisch-Isma'ilitische bron. De Sji'ieten beschouwen de drie eerste kaliefen – Abū Bakr, 'Umar en 'Utmān – immers als ongelovigen en usurpatoren, omdat zij de in hun ogen enige wettige opvolger van Mohammed, zijn neef en schoonzoon 'Alī b. Abī Ṭālib, opzij hebben geschoven. Onder het Isma'ilitische bewind van de Fatimieden, die Egypte regeerden van 969 tot 1171, dus tot kort vóór de tijd waarin 'Abd al-Laṭīf en Ibn al-Qifṭī schreven, vormde de *sabb as-salaf*, de publieke vervloeking van de drie eerste kaliefen, een vast ritueel⁴¹. Vooral 'Umar moest het hierbij ontgelden: in Isma'ilitische teksten wordt hij vaak met de duivel, *Iblīs*, geassocieerd, soms zelfs met “de duivel der duivels”, *Iblīs al-Abālisā*⁴². Dat een dergelijk heerschap tot cultuurbarbaarse handelingen in staat zou zijn geweest, zou geen enkel Fatimidisch auteur in twijfel hebben getrokken!

Bijgevolg zijn we geneigd de stelling van Casanova enigszins te herzien. Als het ontstaan van de legende omtrent de vernieling van de *Bibliotheca Alexandrina* op bevel van 'Umar verband houdt met de plundering van de paleisbibliotheek van de Fatimieden in Kaïro door Saladin, dan lijkt dit ons geenszins een element van Ayyubidische propaganda ten gunste van Saladin te zijn, maar integendeel een verhaal afkomstig uit pro-Fatimidische kringen, die Saladin voorstelden als een minstens even grote schurk als Umar.

Toch blijft er nog een moeilijkheid over. Immers, de gedachte dat de Bibliotheek van Alexandrië op tragische wijze aan haar einde zou zijn gekomen, duikt pas op in de Arabische literatuur vanaf het begin van de dertiende eeuw. Het thema van de brand van de *Bibliotheca Alexandrina* lijkt inderdaad onbekend in de Arabische traditie over de Oudheid. Dit hoeft ons nauwelijks te verwonderen, aangezien de antieke auteurs die geschreven hebben over de brand die Caesar of Theophilus er gesticht hadden (Seneca, Plutarchus, Aulus Gellius, Ammianus Marcellinus, Dio Cassius en diverse kerkhistorici) nooit vertaald werden in het Arabisch.

⁴¹ H. Halm, “Der Treuhänder Gottes. Die Edikte des Kalifen al-Ḥākim”, *Der Islam* 63, 1986, p. 35-38.

⁴² D. De Smet, “L'alphabet secret des Ismaéliens ou la force magique de l'écriture”, in: R. Gyselen (ed.), *Charmes et sortilèges, magie et magiciens* (Res Orientales 14), Bures-sur-Yvette 2002, p. 55-56.

Weliswaar dreigt men hierbij één bron over het hoofd te zien: Paulus Orosius, leerling van Augustinus, wiens *Historiae Adversus paganos* een van de zeldzame werken is die in de Middeleeuwen vanuit het Latijn in het Arabisch werden vertaald. Ontstaan ergens in de tiende eeuw in Spanje, kende deze Arabische bewerking onder de titel *Ta'riḥ al-'ālam* ("Geschiedenis van de wereld") een grote verspreiding in de hele Islamwereld, met inbegrip van Egypte, aangezien de beroemde Egyptische historiograaf Maqrīzī voor zijn kennis van de Romeinse Oudheid uiteindelijk van Orosius afhankelijk blijkt⁴³.

Naar aanleiding van de strijd in 48 v. Chr. tussen Caesar en zijn Egyptische rivaal, lezen we in de Latijnse tekst van Orosius:

Tijdens dit gevecht werd bevel gegeven om de koninklijke vloot, die daar op dat moment op het droge was getrokken, in brand te steken. Toen het vuur ook naar een deel van de stad oversloeg, werden 400.000 boeken door het vuur verteerd, die er toevallig in een belendend gebouw lagen opgestapeld, getuigend van de buitengewone vlijt en zorg der Ouden, die zovele werken van talloze beroemde geleerden hadden bijeengebracht. Ofschoon er – zoals we zelf hebben gezien – ook vandaag nog in de tempels boekenkasten zijn, waarvan de lege rekken verraden dat mensen van onze generatie ze in onze tijd geplunderd hebben, toch moeten we aannemen dat er sindsdien andere boeken werden verworven in een poging om de studie in ere te herstellen, eerder dan te geloven dat er – behalve deze met de 400.000 boeken – ooit nog een andere bibliotheek zou hebben bestaan, die bijgevolg aan de verwoesting zou zijn ontsnapt⁴⁴.

De Arabische vertaler had blijkbaar moeite met deze vrij ingewikkelde passage, die hij dan ook in een verkorte, parafraserende vorm weergeeft:

Omwille daarvan ontstond er een grote oorlog, waarbij de schepen van de sultan in brand werden gestoken. Het vuur bereikte de stad zodat een groot deel ervan in de vlammen opging. Daarbij brandden de gebouwen af waarin zich hun boekbanden en hun wetenschappelijke werken bevonden.

⁴³ G. Levi della Vida, "La traduzione araba delle Storie di Orosio", *Al-Andalus* 19, 1954, p. 257-291; H. Daiber, "Orosius' *Historiae Adversus Paganos* in arabischer Überlieferung", in: J.W. Van Heuten e.a. (eds.), *Tradition and Re-Interpretation. Jewish and Early Christian Literature* (Studia Post-Biblica 36), Leiden 1986, p. 202-203.

⁴⁴ Orosius, *Historiae Adversus Paganos*, VI, 15, 31-32: *In ipso proelio regia classis forte subducta iubetur incendi; ea flamma cum partem quoque urbis inuasisset, quadringenta milia librorum proximis forte aedibus condita exussit, singulare profecto monumentum studii curaeque maiorum, qui tot tantaque inlustrium ingeniorum opera congesserant. Unde quamlibet hodieque in templis extent, quae et nos vidimus, armaria librorum, quibus direptis exinanita ea a nostris hominibus nostris temporibus memorent, tamen honestius creditur alios libros fuisse quaesitos, qui pristinas studiorum curas aemularentur, quam aliam ullam tunc fuisse bibliothecam quae extra quadringenta milia librorum fuisse ac, per hoc, euasisse credatur.*

Zo verbrandden 40.000 boeken die daar verzameld lagen en die de wetenschappen van de Ouden, de overleveringen der voorvaderen en de filosofie van geleerden bevatten. De overgebleven boeken bevinden zich vandaag nog steeds bij hen: deze zijn immers talrijk, omdat ze zowel diegene omvatten die daarna zijn vervaardigd als diegene die toen aan het vuur ontsnapten⁴⁵.

Opvallend is dat de Arabische versie sterk de nadruk legt op de inhoud van de vernielde boeken (antieke wetenschappen en filosofie), alsook op het grote aantal werken die de ramp hebben overleefd of die naderhand werden gecopieerd. Caesar (*Qaysar*) krijgt de titel van *sultān* en – even verder in de tekst – zelfs van *amīr*⁴⁶.

Inzoverre de Fatimidische paleisbibliotheek de reputatie had een groot deel van het antieke erfgoed te bevatten⁴⁷, ligt het voor de hand dat een Sji'itische, Fatimidisch-gezinde lezer van het einde van de twaalfde eeuw, het "vandaag nog steeds" van de Arabische Orosius-tekst op zijn eigen tijd betrok, zodat hij de recente plundering van de Fatimidische paleizen op bevel van Saladin in 1171 in verband kon brengen met een van de opeenvolgende brandstichtingen die Orosius vermeldt⁴⁸. Hierbij herkende hij in de snode *sultān* of *amīr* die hiervoor verantwoordelijk was, de gehate *amīr al-mu'minīn* van de Sunnieten, tegelijk het model waaraan de even gehate Saladin zich spiegelde: 'Umar b. al-Ḥaṭṭāb.

⁴⁵ Ūrūsīyūs, *Ta'riḥ al-'ālam*, ed. 'A. Badawī, Beiroet 1982, p. 409: *fa kānat min aġli dālika ḥarḅun 'aẓīmatun aḥraqat fihā marākibu s-sultāni, wa wāqa'ati n-nāru l-madinata fa aḥraqat minhā guz'an 'aẓīman. wa aḥraqat id dālika l-buyūtu l-lati kānat fihā asfāru kutubihim wa dawāwīnu 'ulūmihim. fa aḥraqa id dālika fihā arba'ūna alfa sifrin gāmi'un, kāna fihā 'ulūmu l-awwalīna wa aḥbāru s-salafi wa falsafatu l-'ulamā'i. fa l-maṣāḥifu l-bāqiyatu 'indahum al-yawma, wa in kānat kaṭīratan, fa innamā hiya l-lati 'umilat ba'da dālika wa l-lati ḥalaṣat id dālika mina n-nūri.*

⁴⁶ Ūrūsīyūs, *Ta'riḥ al-'ālam*, p. 410.

⁴⁷ R.G. Khoury, "Une description fantastique des fonds de la bibliothèque royale (*ḥizānat al-kutub*) au Caire", in: R. Peters (ed.), *Proceedings of the Ninth Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants*, Leiden 1981, p. 123-140.

⁴⁸ Temeer daar Orosius (volgens de Latijnse tekst) opmerkt hoe hij zelf heeft kunnen vaststellen dat in zijn eigen tijd (vijfde eeuw n. Chr.) sommige tempels nog "boekenkasten" hadden (*armaria librorum*, het perfecte equivalent van *ḥazā' in al-kutub*, de term die we bij Ibn al-Qiftī en 'Abd al-Latīf aantreffen!), die echter door tijdgenoten geplunderd en leeggemaakt werden. Deze zin ontbreekt weliswaar in de Arabische versie waarover we thans beschikken, maar aangezien deze vertaling door slechts één handschrift is overgeleverd, dat bovendien een zwaar gehavende tekst biedt met talrijke onvolkomenheden, lacunes en kopiïstfouten, is het helemaal niet zeker dat deze zin in de oorspronkelijke Arabische versie niet voorkwam.

Indien deze hypothese correct is, zou Orosius wel eens aan de basis kunnen liggen van de Arabische legende over het einde van de *Bibliotheca Alexandrina*.

DE RECENTE WEDERGEBOORTE VAN DE *BIBLIOTHECA ALEXANDRINA*

Uit al het voorgaande is ten overvloede gebleken hoe hoog het symbolisch gehalte van de *Bibliotheca Alexandrina* steeds is geweest. De Bibliotheek staat immers synoniem voor beoefening van wetenschap en literatuur, maar tevens voor een geest van openheid, humanisme, tolerantie en dialoog, kortom voor cultuur in de meest edele zin van het woord. De vernieling van de Bibliotheek daarentegen symboliseert onwetendheid, obscurantisme, onverdraagzaamheid, fanatisme en fundamentalisme; aldus staat zij voor de verwoesting van de cultuur en de triomf van de barbarij⁴⁹.

Met deze symboliek voor ogen, in een tijd waarin het Midden-Oosten geteisterd wordt door inter-religieuze haat en fundamentalisme, werd, onder impuls van de Egyptische president Ḥusni Mubārak en de UNESCO, in aanwezigheid van talloze internationale prominenten (onder wie de Franse president Mitterand) op 12 februari 1990 de zogenaamde “Aswan Verklaring” uitgevaardigd. Deze kondigt de wederopbouw van de *Bibliotheca Alexandrina* aan, op de plaats waar volgens sommige archeologen – maar hierover lijkt lang niet iedereen het eens te zijn! – de Grote Bibliotheek en het *Mouseion* ooit bestaan hebben. Het was de bedoeling om in een gigantisch gebouw zoveel mogelijk boeken samen te brengen omtrent de culturen en godsdiensten die het Midden-Oosten, van de Oudheid tot op heden, hebben gevormd.

Uitgerust met de modernste technologieën en media, moet de nieuwe *Bibliotheca Alexandrina* uitgroeien tot een inter-cultureel en inter-religieus onderzoekscentrum, dat Alexandrië haar vroegere glansrol als culturele metropool van de regio moet weergeven.

Na het uitvaardigen van een wedstrijd, die gewonnen werd door het Noorse architectenbureau Snohetta met een project waarin resoluut geopteerd werd voor een futuristische architectuur, is men in 1995 met de bouw begonnen. Na een reeks lotgevallen en technische moeilijkheden werd de bibliotheek uiteindelijk in 2002 officieel ingehuldigd.⁵⁰

⁴⁹ De evolutie van deze symboliek in de moderne Westerse literatuur werd onderzocht door Thiem, “The Great Library of Alexandria Burnt”, p. 512-526.

⁵⁰ R.C. Holmquist Jr., “The Renaissance of the Alexandria Library and UNESCO’s Role in its Development”, in D. De Smet, G. de Callatjé & J.M.F. Van Reeth (eds.), *Al-Kitāb. La sacralité du texte dans le monde de l’Islam* (Acta Orientalia Belgica. Subsidia 3), Brussel 2004, p. 11-21.

Al hoort de verantwoordelijkheid van de Arabieren voor de vernieling van de *Bibliotheca Alexandrina* tot het rijk der fabelen, in haar wederopbouw hebben zij alvast een wezenlijke rol gespeeld!